

MENSEN ONDERWEG (II) – ESTHER – ZONDAG 28 JUNI 2020

We kunnen er niet om heen: in bijna alle heilige boeken van de wereldreligies wordt soms zeer haatdragende en gewelddadige taal uitgeslagen. Daar is de bijbel geen uitzondering op. Het boekje Esther is daar een voorbeeld van. Sommigen zouden Esther daarom het liefst uit de bijbel willen scheuren. Ik begrijp dat wel. Het is eng nationalistisch, wraakzuchtig en gewelddadig, althans op het eerste gezicht. In plaats van Mordechai wordt Haman op een paal gespietst. Het Joodse volk wordt gespaard en uit vreugde daarover mogen ze flink wat Perzen uitroeien: 75.000 plus de tien zonen van Haman. In ultra-orthodoxe kringen binnen het Jodendom wordt Esther gebruikt als legitimatie van het geweld tegen de Palestijnen, terwijl het Palestijnse Hamas het begrip 'jihad' ('heilige strijd') uit de koran misbruikt om hùn geweld te legitimeren.

Ik vind dat je Esther zo niet kan en mag lezen. Je kunt niet letterlijk één op één zulke teksten naar het hier en nu overplaatsen en voor je eigen karretje spannen. Je moet altijd een vertaalslag plegen. Dat geldt trouwens voor élk bijbelgedeelte... Met een moeilijk woord: je moet hermeneutiek toepassen, letterlijk 'uitleg', 'vertaling'. Elke theoloog leert dit tijdens de opleiding. 'Hermeneutiek' is afgeleid van Hermes, de Griekse god van de handel en de reizigers, boodschapper van de goden. Deze mythologische figuur reist voortdurend heen en weer tussen de wereld van de goden en die van de mensen. Zo reist elke bijbeluitlegger heen en weer tussen de tijd van de bijbelse geschriften en het heden, als een moderne Hermes, om ze te vertalen en uit te leggen in de context van het hier en nu. Elke uitlegger gebruikt daarvoor bepaalde sleutels. Heel belangrijk is om je van je eigen uitleg-sleutels bewust te zijn en daar open over te zijn.

Ik gebruik twee sleutels om Esther te vertalen. De eerste is: de humor en de ironie van het verhaal. Esther zit vol Joodse gein – 'gein' betekent 'genade'. Op een geinige manier draait dit verhaal telkens de rollen om, stelt het machtswaan en leeghoofdigheid aan de kaak. De Mordechai's en de Esthers zetten de Ahasverossen en Hamannen van alle plaatsen en tijden in hun hemd. Je bent een begenadigd mens als je daar de gein van inziet. De duivel kan niet lachen, God wel. Machthebbers hebben geen gevoel voor humor, machtelozen wel. Humor en ironie zijn een uiting van innerlijke vrijheid en kracht. Daar kunnen potentaten, die zichzelf altijd zo bloedserieus nemen, niet tegen. Je hebt de grote verhalen over heerschappij en macht en kapitaal en economie, je hebt de kleine verhalen van eenlingen die zich verzetten: Abraham, Ruth, Naomi, Mordechai, Esther, Maria, Jezus van Nazareth. Het kleine verhaal als

een permanente stoorzender, die het woord laat aan de droom, aan de lach, aan het visioen...

In Esther gaat het volgens mij om twee vragen:

1. Hoe is God aanwezig in de geschiedenis en in een mensenleven? Wat is de rol van het toeval? Bestaat er zoiets als Gods leiding, Gods voorzienigheid?
2. Bestaat er zoiets als een uiteindelijke gerechtigheid? Hebben onderdrukking en bloeddorst het laatste woord? Delven de zwakken altijd het onderspit? Of zal er tenslotte recht gedaan worden aan de slachtoffers en zal alles rechtgezet worden? In verhaalvorm, vol humor en ironie, zoekt de verteller naar een antwoord op deze vragen.

1.

Wat meteen opvalt is, dat in het hele boekje de naam van God niet één keer voorkomt. Het lijkt van God los. De naam 'Esther' komt van een Hebreeuws woord dat 'verbergen' betekent: 'Ik hou mij verborgen' of 'Ik die verborgen ben'. Wie is de verborgen 'ik'? Esther, God of allebei? Hoe dan ook, de verteller laat bewust de naam van God weg.

Waarom? Omdat dat dagelijkse ervaring is: dat God verborgen is en dat mensen daaraan lijden. Godsverduistering. Het gevoel dat je leven en de geschiedenis losgeraakt zijn van God. God, waar ben Je nou? God, waar was Je toen ik Je zo nodig had? Die vraag zal nooit verstommen. Als mens sta je weerloos en onbeschermd in het leven, lijk je overgeleverd aan toevallige gebeurtenissen zonder lijn, zonder zin, zonder doel. In het fragment dat we gelezen hebben, Mordechai die een beroep doet op Esther om voor haar volk op te komen, zien we in welke richting de verteller denkt. Geen goedkoop antwoord op die vraag 'Waar is God?', wel een appèl om na te denken over wat je overkomt...

Haman en Ahasveros willen het Joodse volk uitroeien. Waar hebben we dat meer gehoord? Ik citeer uit de Van Randwijklezing door Sigrid Kaag (mei 2020):

'We zien Jodenhaat en agressie tegen Joden overal weer toenemen. Rechtsextremisme, etnisch-nationalisme en radicaal-islamisme steken de kop weer op. Zaaiers van verdeeldheid en ontwrichters van de samenleving. Nooit mogen we dit bagatelliseren. Nooit mogen we dit legitimeren.'

Mordechai denkt er ook zo over en komt in actie. Hij vraagt Esther om als advocaat voor haar volk op te treden en de koning om gratie te vragen. Nu komt het er op aan. Past Esther zich aan of past ze daarvoor en staat ze op? Ze is in ieder geval doodsbang: als je onuitgenodigd bij de koning verschijnt, gaat geheid je kop eraf. 'Hoe kun je dit van mij vragen, Mordechai, het is levensgevaarlijk!'. Ze durft niet. Dat kan ik heel goed navoelen. Maar Mordechai reageert woedend, want wat koopt hij voor mensen die aan de kant blijven staan? Er moet nú iets gebeuren! Geen tijd meer voor lievigheidjes tussen pleegvader en pleegdochter. Mordechai gebruikt grof geschut. Dit is zijn pleidooi:

*'Esther, je hoeft je niet te verbeelden dat jij als enige Jodin zult ontkomen, omdat jij in het paleis woont. De koning komt er zeker achter dat je Joods bent en dan is het ook voor jou einde verhaal. Bovendien, als jij nu je mond niet opendoet, nu het moment daar is, komt er misschien **van een andere kant** wel uitkomst en redding voor de Joden. Dat hoop ik tegen beter weten in, ik geloof het tegen de klippen op, want ik kan me er niet bij neerleggen dat dit alles ongestraft gebeurt. Maar ook dan zul jij, Esther, te gronde gaan. Want als het volk hoort dat jij niets gedaan hebt, zullen ze jou beschouwen als een verrader, als een collaborateur, en zullen ze hun woede op jou koelen. Dus Esther, bekijk het eens op deze manier: wie weet ben je juist koningin geworden met het oog op een tijd als deze, misschien heb je wel juist de koninklijke waardigheid gekregen voor een kritieke situatie als deze...'*

Aldus Mordechai.

Hij noemt de naam van God niet, maar schampt er rakelings langs. Hij klampt zich met de moed der wanhoop vast aan een strohalm: 'Misschien komt er van een andere kant uitkomst'. En hij daagt Esther uit om eens terug te kijken op haar leven tot nu toe. Is het toeval dat ik aan het hof verzeild geraakt ben? Of zit er een verborgen bedoeling in? Ben ik hier gekomen met het oog op deze crisis? Esther moet terugkijken naar het moment dat ze de Miss-verkiezingen heeft gewonnen. Toen heeft ze een belangrijke positie aan het hof verworven. Ze moet nadenken over de betekenis daarvan: zit er soms iets van verborgen leiding in? Wat is de bedoeling van dit alles? En dan moet zij een keuze maken...

Ik denk dat het ook bij ons alleen maar op deze manier kan. Wij kunnen Gods gangen niet natekenen, wij kunnen Gods vinger niet aanwijzen in de wereldgeschiedenis of in onze eigen levensloop. Je kunt bijvoorbeeld bij een ernstige ziekte niet van te voren zeggen: 'God heeft er een bedoeling mee'.

Dat klinkt als een vloek. Want net als in het verhaal van Esther en Mordechai is ook voor ons God vaak, meestal een mysterie.

(a) Ieder mens wordt - net als Esther – uitgedaagd om stil te staan bij een situatie, een gebeurtenis, een verandering, een ziekte, een sterven. En soms, achteraf, ontdek je dan iets waarvan je zegt: Dit was de zin ervan. Of: Dit heb ik ontdekt aan nieuw inzicht. Of: Toen is mijn leven voorgoed veranderd. Of: Dit heb ik geleerd. Of: Blijkbaar was dit de bedoeling. En dat mag je dan 'God' noemen, wiens Naam is 'Ik zal er zijn zoals Ik er zal zijn'. Alleen jijzelf mag zoiets zeggen, heel persoonlijk, en niet iemand anders vóór jou. Einstein noemt 'toeval' Gods manier om anoniem te blijven. Toeval is 'dat wat je toe valt', God incognito... Je mag het ook 'zin-vinding' noemen, of 'genade'...

(b) Ester krijgt dezelfde vraag als Adam in het paradijs, dezelfde vraag die wij allemaal een keer krijgen: 'Mens, waar ben je?'. Dat wil zeggen: Mens, waar sta je? Waar sta je voor? Welke keuze maak je? Soms moet je in een gesprek, dat ontaardt in moppen tappen over buitenlanders of asielzoekers niet zwijgen, maar er tegen in gaan. Misschien met kloppend hart, maar het moet. Bewegingen als #MeToo en #Black Lives Matter kunnen je de ogen openen voor je eigen, vaak onbewuste, vooringenomenheid. Soms moet je op je werk, als je ziet dat ze steeds die ene collega pesten, in de bres springen. Met lood in je schoenen, want jij ligt er dan natuurlijk ook uit. Soms moet je opstaan en ergens voor staan. Esther overwint haar angst en legt zichzelf in de waagschaal voor haar volk. 'Moet ik omkomen, goed, dan zal ik omkomen'. Dat klinkt heel heldhaftig, maar dat is het niet. Het is eerder gelaten en berustend, maar dat is voor dit moment voldoende. Ik denk dat u en ik vaak ook niet verder komen dan dit - dat je tenminste niet toegeeft aan de lafaard in jezelf en dat is al heel wat. Haman en alles wat hij symboliseert - het zondebok-denken, racisme, antisemitisme, vreemdelingenhaat - het is er nog steeds en steeds opnieuw. Wat doe ik? Dat is het appèl van de verborgen God... Mens, waar ben je?

2.

En dan die tweede vraag - die naar gerechtigheid. Ook hier weer: humor, ironie, Joodse gein. Door tussenkomst van Esther worden de rollen omgedraaid. Let op die grappige scène, dat Haman zich aan Esther's voeten werpt om voor zijn leven te smeken en dat de koning denkt dat hij haar probeert aan te randen... Haman valt van zijn voetstuk, hij wordt gespietst op de paal die hij voor Mordechai had klaar gezet. Mordechai wordt nu de eigenaar van de zegelring en neemt de plaats van Haman in. Het kan

verkeren... In het vervolg van het verhaal horen we dat het moorddecreet herroepen wordt, dat het geweld dat Haman in petto had voor de Joden als een boemerang op zijn eigen familie en medesamenzweerders neerkomt, en dat het Poerimfeest wordt ingesteld. Dat is een soort carnaval, waarbij je zoveel wijn mag drinken dat je als feestganger het verschil niet meer weet tussen 'Vervloekt is Haman!' en 'Gezegend is Mordechai!'.

Mijn tweede uitleg-sleutel is de ontdekking, dat dit verhaal is verteld voor onderdrukte, verstrooide en verbannen mensen, ver weg van de tempel en van het land der belofte, voortdurend bedreigd door grote machten die hen plat willen walsen. Zij hebben zich laten inspireren door Esther en Mordechai, die in angst en beven, maar toch, opstaan tegen de doodsmachinerie van Haman. Ze hebben zich opgetrokken - en nog - aan de strekking van dit verhaal: de hoop, het verlangen, de belofte dat de dingen tenslotte te-recht zullen komen, dat er een rechtzettende gerechtigheid is, dat de brallers en de beulen, Ploert en Schender, het onderspit zullen delven en de slachtoffers opgericht zullen worden.

Soms loont misdaad wèl, stijgt hoogmoed zeer hoog, worden kuilen gevuld met massa's lijkjes van onschuldigen, kan het kwaad ongestraft zijn gang gaan. Ieder mens loopt daar ooit in vast: in het absurde, in het zinloze, in de willekeur van lijden en verdrukking. Waarom dan toch steeds weer verhalen als Esther doorvertellen, als het werkelijke leven soms zo onrechtvaardig is? Omdat zulke verhalen niet de werkelijkheid weergeven zoals die is, maar zoals die zou moeten zijn, zoals die ooit zal worden. Het gaat hier over hoop. Het is gehoopte, verlangde werkelijkheid. Niet om te sussen of te berusten, maar om strijdbaar en volhardend te blijven.

Je kunt Esther vergelijken met sprookjes. Die eindigen altijd met 'Eind goed, al goed' of met 'Ze leefden nog lang en gelukkig'. De reus wordt verslagen, de draak wordt neergesabeld, de grote boze wolf wordt verdrongen en het monster wordt opgegeten. De Roodkapjes en Klein Duimpjes winnen... Zo wordt Haman, de baarlijke duivel, op de paal gespietst die hij zelf heeft uitgezocht... Of zoals Maria zingt in haar lied, het Magnificat:

'God verzamelt zijn kracht,
haalt de tirannen neer van hun tronen,
tilt de vernederden op'.

Het is de hoop op, het verlangen naar 'deze wereld omgekeerd'. De grilligheid van de geschiedenis, van ons eigen leven en die van de wereld, is groot en hard. Is er nu werkelijk nog gerechtigheid? De hele bijbel door roepen mensen om recht, zingen zij Psalmen over Gods gerechtigheid en zien zij visioenen over goddelijke vergelding, zoals in het verhaal van Esther. Het gaat hier dus niet over platte wraak, maar – nogmaals - over het verlangen en de hoop, dat er nog gerechtigheid is. Esther is geen vrijbrief voor geweld, het is het bemoedigende verhaal van mensen die zoeken naar de verborgen God en die verlangen naar gerechtigheid.

Ik zou Esther nog maar niet uit de bijbel scheuren, want Haman staat telkens weer op, hij leeft nog, in verschillende gedaanten. Daarom moet het verhaal van Esther over een ultieme gerechtigheid verteld blijven worden. Opdat mensen die weigeren hun knieën te buigen dat niet tevergeefs doen.